

MEDIÁLNÍ GRAMOTNOST SE VYPLATÍ: NAIVÁTOR

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Co je to Naivátor?

Naivátor je **vymyšlená aplikace** výukového videa. Od ostatních existujících aplikací se ale odlišuje tím, že otevřeně říká, co provede s myšlením a chováním uživatele, který je příliš důvěřivý a bezhlavě věří všemu, co mu kdo na internetu nabídne a pošle. Žádná dezinformační aktivita na síti vám nikdy nepřizná, že vás manipuluje a izoluje od reality, kdežto Naivátor tuto aktivitu přímo inzeruje. Cílem reklamního videa Naivátoru je uvědomit si, že **v online světě neexistuje absolutní bezpečí a absolutní důvěra**.

2. Co jsou konspirační teorie? Je to totéž jako fake news a hoaxy?

Všechny tyto jevy řadíme mezi **dezinformační aktivity**, ale je mezi nimi rozdíl. Konspirační teorie vznikaly odnepaměti jako přirozený důsledek lidí zjednodušit si výklad složitých událostí a dát je do souvislosti s něčím jednoduchým, co všichni chápou. **Konspirační (spiklenecké) teorie** si lidé vytvářejí, když neumějí unést fakt, že za vývojem leckterých nečekaných a neblahých událostí stojí sled náhod. Lidská psychologie nečekané či negativní události snáší lépe, když je lze nějak vysvětlit, nejlépe pomocí tajného plánu skrytých (často mocenských) sil. Zasadit je do nějakého vzorce.

Příkladem novodobé konspirační teorie je figura skutečného miliardáře George Sorose, kterému je přičítána takřka každá druhá katastrofa na zeměkouli.

je termín z angličtiny a používá se pro nepravdivé nebo zmanipulované zpravodajství. **Hoaxy**, někdy také česky označované jako kachny, jsou výmysly, které někdo vydává za skutečné zprávy. Hoaxy mají velmi často pobuřující, skandální charakter a již od vzniku prvních tištěných médií se používaly jako neseriózní metoda ke zvýšení sledovanosti média. Hoaxy byly vymyšleny tak, aby stimulovaly lidskou touhu po spravedlivém rozhořčení nebo vzrušení. Nejvíc hoaxů se v ČR rozšířilo o Evropské unii. Skoro všechny začínají slovy „EU nám chce zakázat...“.

3. Kdo jsou Ilumináti?

Oblíbenou konspirační teorií je pověst o Iluminátech, která existuje již od 14. století a hovoří o **tajném spolčení mocných a bohatých učenců**, kteří měli exkluzivní přístup k zakázaným textům. V historii skutečně šlo o různé tajné spolky, které chtěly uhájit alternativní myšlenkové proudy, jiné, než byly ty oficiální, panovníkem či církví schválené. Takových tajných společenství existovala celá řada, nejznámější z nich si skutečně říkali Ilumináti (Osvícení) a působili nejprve ve 14. století a posléze v Bavorsku v 16. století. Jejich členem byl například i Johann Wolfgang Goethe. Jejich tajuplnost a částečné nebo úplné utajení pak inspirovaly spoustu spisovatelů, filmařů a tvůrců PC her ve 20. a 21. století. Obestíral je svůdný závoj tajemství, které bylo pro lidi velkým lákadlem. Ilumináti, různé zednářské spolky, tajná spolčení miliardářů, to vše dnes najdeme v úspěšných konspiračních teoriích šířených dezinformačními weby.

4. Jaké další konspirační teorie jsou rozšířené?

Velmi populární je teorie o „*placaté Zemi*“, podle které je mocnými lidmi tohoto světa popírán fakt, že je Země placatá. Tato konspirační teorie v současnosti mohla vzniknout jako recese nebo i jako testovací experiment pro novodobé formy informační války. Přestože již staří Řekové nepochybovali o kulatosti Země, teorie o placaté Zemi měla v průběhu staletí velký úspěch

v celé naší civilizaci a dodnes se vrací. Poslední výskyt před příchodem internetu je datován do roku 1956, kdy v Anglii založil malíř Shenton Společnost pro výzkum ploché Země. Od doby rozšíření internetu je tento nesmysl šířen s velkou intenzitou, zejména po roce 2012 na toto téma začaly vznikat weby a stránky na sociálních sítích.

Mezi další konspirační teorie patří teorie o *škodlivosti vakcinace* (údajně způsobuje autismus), teorie *Chemtrails* (stopy kondenzačních par za letadly jsou ve skutečnosti škodlivé chemikálie), teorie o *Bilderbergu* (světová konference, kde se scházejí politikové, finančníci a lídři průmyslu je v této teorii prezentována jako pokus o tajné ovládnutí světa), teorie o tom, že je globální klimatická změna *výmysl spiknutí levicových vědců*, a desítky dalších.

Velkou popularitu získaly i konspirační teorie spojené s pandemií covid-19, které se obvykle dotýkaly protipandemických opatření, očkování nebo ne zcela jasného původu koronaviru. Prominentním se například stal z Ruska šířený hoax o tom, že **koronavirus byl tajně vytvořen v amerických armádních laboratořích**. Rusové jsou v těchto lžích zkušení, již v osmdesátých letech přiměli mnoho milionů lidí, aby uvěřili téže teorii o AIDS. Přes indické noviny tehdy rozšířili informaci, že virus HIV unikl z válečných laboratoří USA.

5. Co může lidi motivovat k tomu konspirační teorie nebo hoaxy dále šířit?

Těmito motivy se zabývá věda nazvaná **behaviorální psychologie**, která tvoří podstatnou součást jak moderních marketingových metod, tak vojenských a zpravodajských operací, které vytvářejí dezinformace. Nejdůležitějšími motivy pro šíření tohoto typu dezinformací jsou:

- a. **Chybějící pocit vlastní hodnoty.** Člověk je tvor, který potřebuje mít mezi ostatními určité společenské postavení a znalostí „tajné, ostatním lidem nedostupné informace“ si toto postavení mylně upevňuje. Toto je typické chování pro starší, opuštěné lidi nebo lidi, kterých si společnost dostatečně neváží. Tito lidé si pak upevňují svou sebehodnotu vlastnictvím a šířením domněle tajné informace.
- b. **Vědomá nebo nevědomá práce pro aktéry informační války.** Hlavními aktéry tohoto typu válčení na světové scéně jsou Rusko a Čína. Jejich cílem je vyvolat chaos v zemích, které chtějí ovládat.
- c. **Strach**, snaha ochránit své blízké a ukázat jim své vidění světa jako správné.

6. Proč někteří lidé věří konspiračním teoriím? Co je pro tyto lidi typické?

To, že někteří lidé konspiračním teoriím uvěří, je dáno kombinací psychologických a poznávacích procesů:

- a. **Efekt pouhého vystavení** (Mere exposure effect): americký psycholog Robert Zajonc prokázal, že čím více jsme vystaveni jedné lži, tím méně jsme vůči ní ostražití. **Neustálým opakováním lži** dochází k tomu, že se jí přestáváme bát a ztrácíme k ní vyhraněný odpor. U slabších jedinců to vede někdy až k tomu, že lež přijmou způsobem: „Něco by na tom mohlo být, když to říká tolik lidí tolikrát denně.“
- b. **Ovlivnitelnost:** lidé jsou různou měrou ovlivnitelní v závislosti na tom, jak sami sobě důvěřují. Nejvíce jsou ovlivnitelní lidé bez pevného vědomí vlastní hodnoty. Jakmile člověk spojí svou znalost nějaké informace s vědomím své vlastní hodnoty, je téměř nemožné mu tuto informaci vyvrátit, i kdyby byla zjevně nesmyslná. Vědomí vlastní hodnoty je pro lidskou bytost jedna z nejdůležitějších věcí.
- c. **Sociální vazby:** příslušnost k nějaké sociální skupině je pro mnoho lidí tak důležitá, že raději zavírají oči před šířením nepravdivé informace v rámci skupiny či mimo ni. Fakt, že člověka někdo potřebuje a že je platným členem nějakého společenství, je pro ně důležitější než pravdivý obsah.
- d. **Psychická dispozice člověka:** většinou jde o lidi, které přivádí k šílenství nepřehlednost, neurčitost, nepředvídatelnost. Četné studie na toto téma ukazují, že jde o pokus, jak vysvětlit neuspokojivý vývoj vlastního života tím, že jedinec na něj nemůže mít žádný vliv a vše je v rukou mocnějších, bohatších, silnějších. Toto vysvětlení lidem uleví a zbaví je nutnosti hledat chyby také u sebe. Je velmi uklidňující zasadit svět do schématu, kde já sám nemohu nic ovlivnit.

Šíření těchto teorií navíc bývá společensky odměněno uznáním od stejně neinformovaných.

7. Jak lze rozpoznat, zda je něco pravda, nebo konspirace?

Někdy je to **těžké i pro profesionály**, kteří se odhalováním konspiračních teorií zabývají, zčásti kvůli tomu, že se manipulátoři odvolávají na „utajené zdroje“, které nejde ověřit.

Hlavní znaky konspiračních teorií:

- a. **Popírání nahodilosti a vytváření vysvětlení směřujících k vyšší moci.** Spiknutím bohatých nebo tajných spolků, velmi často jde o vládu, která občanům něco tají.
- b. **Označování viníků probíhá emotivním způsobem, často je ústřední postavou teorie bohatý Žid, jindy jen někdo vzdělaný či silně se odlišující.** Často jde o skupinu lidí, o kterých se tvrdí, že cosi konají tajně. Moderní propaganda, zejména ta ruská, si navykla konspirační teorie vymýšlet proti politickým oponentům a lidem, kteří Moskvě nějak překážejí. V USA existují dokonce celé mediální kanály, které se na šíření konspirace specializují, některé pomáhají propagandě ve volbách, jiné to dělají kvůli senzaci a sledovanosti.
- c. **Zdůrazňování moci, peněz a utajení.** Například: „Miliardář Soros dováží uprchlíky do Evropy!“, „Brusel ovládají tajné zednářské lóže!“, „Tohle Vám Česká televize zatajuje...!“ atd.

8. Je známa nějaká konspirační teorie, která se nakonec ukázala pravdivá?

Přestože ve většině případů jsou konspirační teorie lži a manipulace, tak jsou i případy, kdy se ukázaly jako pravdivé. Velmi známým příkladem je **teorie o spiknutí tabákových koncernů**, které mělo směřovat k popírání alarmující studie o smrtelné škodlivosti kouření. Tato kampaň trvala skoro třicet let. Tabákové firmy skutečně angažovaly profesionály, jejichž úkolem byla produkce mediální kampaně na popírání škodlivosti kouření a zasévání pochybností. „Náš produkt je pochybnost,“ řekl tehdy šéf jejich kampaně Public Relations. **Byla to první komerční dezinformační kampaň v novodobé historii.** Její průběh popsal historik Robert Proctor ze Stanfordu. Lidé si dlouho špitili, že tabákové koncerny platí média a mediální poradce, aby hrozbu kouření zdevalvovali nebo popírali. Tato „šuška“ se ukázala jako pravdivá.

9. Proč jsou konspirační teorie nebezpečné?

Protože jejich šíření v minulosti vedlo k **hospodářským katastrofám a krveprolití**. Antisemitské teorie o židovských spiknutích umožnily Hitlerovi zavraždit 6 milionů Židů s tichým souhlasem řadových Němců. Tytéž teorie pak úspěšně použil Stalin při masovém popravování politických oponentů. V padesátých letech v Čechách byla údajná *spiknutí imperialistů* důvodem mučení a poprav vážených vědců, lékařů, důstojníků a jiných národních českých elit. V posledních letech zase konspirační teorie týkající se covidu-19 vedly k milionům obětí tohoto onemocnění, neboť zpochybňovaly účinnost vakcín a protipandemických opatření, z nichž dělaly nástroj mocenských skupin k ovládnutí světa. Nelze také zapomínat na to, že konspirační teorie podřívají důvěru ve stát, média, vědecké poznatky a obecně v okolní svět, což může vést k polarizaci společnosti, extremismu a politické nestabilitě.

10. Jak můžeme reagovat na lidi, kteří tyto teorie šíří veřejně nebo e-mailem?

Přestože to zpravidla nepomůže (z důvodů uvedených výše), je důležité člověka slušně upozornit, že sdílí dezinformační obsah. Nedělejte si však iluze, že dotyčného přesvědčíte. Snažte se mu jen poukázat na své podezření, přeposlat mu správné zdroje a dát mu najevo, že si ho i tak vážíte.

Odpovědi vypracovala:

Alexandra Alvarová, spisovatelka a publicistka

Doporučená literatura:

ALVAROVÁ, A.: *Průmysl lži: Propaganda, konspirace a dezinformační válka*. Praha, Triton 2017.

BESSI, A. et al.: *Science vs Conspiracy: Collective Narratives in the Age of Misinformation*. 23. 2. 2015. Dostupné online: <http://dx.plos.org/10.1371/journal.pone.0118093>.

NUTIL, P.: *Média, lži a příliš rychlý mozek: Průvodce postpravdivým světem*. Praha, Grada 2018.

TÁBORSKÝ, J.: *V síti dezinformací: Proč věříme alternativním faktům*. Praha, Grada 2019.

Doporučené odkazy:

Ověřovna – projekt serveru iROZHLAS.cz, který se snaží vysvětlovat a zasazovat do kontextu nepravdivé informace, polopravdy nebo překroucená fakta.

<https://www.irozhlaz.cz/zpravy-tag/overovna>

Konspirátori – slovenský seznam webových stránek se sporným obsahem.

<https://www.konspiratori.sk>

EUvsDisinfo – projekt Evropské unie, který se zaměřuje na vyvracení dezinformací.

<https://euvsdisinfo.eu/>

Poslední aktualizace: 07/2024